

Císařská diplomatika ve středověku II

Vývoj královské resp. císařské kanceláře I. Od Merovejců až po konec interregna (konec 5. století až 1273). Edice královských a císařských listin do roku 1273.

Vývoj královské resp. císařské kanceláře I. Od Merovejců až po konec interregna (konec 5. století až 1273).

KANCELÁŘ ZA MEROVEJCŮ

O kanceláři Merovejců mnoho nevíme.

V jejím čele stálo vždy **několik referendářů (*referendarii*)**, nejvýše postaveným byl referendář s královskou pečetí – pečetním prstenem. Tito referendáři byli laici z řad vzdělaných Galořímanů, tedy nikoliv duchovenstvo, čímž ještě kancelář Merovejců stála pevně v antické tradici.

Dále v kanceláři působili **notáři a písaři (*notarii a scriptores*)**, ovšem ti nejsou v listinách doloženi; neznáme tedy jejich jména a vzhledem k nepatrnému počtu dochovaných listin nemůžeme odhadnout ani jejich počet.

KANCELÁŘ OD KARLOVCŮ AŽ PO LOTHARA ZE SUPPLINBURGU

Již za franských majordomů a posléze za prvních králů z rodu Karlovců se kancelář velmi výrazně odlišila od kanceláře Merovejců: z rukou vzdělaných laiků ji postupně zcela převzali duchovní. Monopolní postavení pak duchovenstvu zůstalo do 15. století.

V praxi se tato změna odrazila především v tom, že kancelář byla již od Pipina Krátkého v úzkém vztahu s **dvorskou kaplí** – tedy korporací duchovních na královském dvoře. Kancelář s kaplí pomalu splynula, což bylo ve Východofranské říši dovršeno za vlády Ludvíka Němce. Kancelář se pak od kaple terminologicky i fakticky znovu oddělila až v 11. století, aniž by to znamenalo konec dominance duchovenstva.

Další velkou změnou oproti merovejskému období bylo opuštění kolektivního vedení kanceláře. Zatímco merovejskou kancelář vedlo několik referendářů, za Karlovců byla kolektivní odpovědnost nahrazena individuální a prosadil se **monokratický model** jednoho formálního představeného kanceláře/kaple, disponujícího obvykle jedním zástupcem, jenž se postupně stal faktickou hlavou kanceláře. Tento systém vydržel po celé období, i když se neustále měnila titulatura obou hlavních protagonistů, stejně jako nižších kancelistů. Pouze jména těchto dvou představitelů se objevovala v tzv. rekogniční formuli, kde rozlišujeme buďto tzv. přímé rekognoskování (rekognoskuje vrchní představitel kanceláře), nebo nepřímé rekognoskování (rekognoskuje jeho zástupce, avšak na jeho místě). Postupem doby v rekogniční formuli převážně vystupoval jen faktický představený kanceláře.

Titulatura **vrchních představitelů kanceláře** byla za Karlovců velmi rozkolísaná. Za Ludvíka Pobožného byl formální představitel kanceláře roku 820 označován jako *summus sacri palatii cancellarius*, již roku 835 ale *sacri palatii archinotarius*, resp. 839 *summus sacri palatii notarius*. Za Ludvíka Němce, kdy kancelář definitivně splynula s dvorskou kaplí, se formální představený kanceláře a dvorské kaple označoval jako **archicapellanus**. Roku 854 se arcikaplanem stal opat Grimaldus ze St. Gallen; roku **870 mohučský arcibiskup** Liutbert, čímž poprvé došlo ke spojení této hodnosti a s ní

spojeného formálního vedení kanceláře s mohučským arcibiskupstvím. Na přelomu 9. a 10. století se arcikaplany ve Východofranské říši na přechodnou dobu stali salcburští arcibiskupové, ale již 919 se úřad arcikaplana vrátil do rukou mohučského arcibiskupa. V prvních desetiletích saské dynastie sice hodnost arcikaplana fluktovala mezi arcibiskupy v Mohuči, Kolíně a případně i Trevíru, nicméně již za Oty I., v roce 965, se definitivně prosadila Mohuč.

Nedlouho předtím ovšem došlo k vytvoření samostatné **kanceláře pro Itálii**. Zřídil ji **Ota II. v roce 962**, tedy záhy po ovládnutí Italského království. V čele stanul **biskup z Modeny** jako **arcikancléř pro Itálii**, po němž následovali biskupové z Parmy, Pavie a Coma. Po dočasném převzetí italské kanceláře arcikaplanem, mohučským arcibiskupem Willigisem, v letech 1002–1011 byla hodnost italského arcikancléře znovu obnovena, ale zastávali ji již němečtí biskupové; od roku **1031** trvale **arcibiskup kolínský**. (Pouze v první třetině 12. století došlo přechodně ke krátkodobým změnám na postu arcikancléře pro Itálii, kdy se tato hodnost přechodně dostala do rukou mohučského arcibiskupa, tridentského biskupa, magdeburského arcibiskupa a řezenského biskupa, aby se vždy znovu vrátila do rukou kolínského metropolity, v jehož rukou nakonec setrvala do roku 1806.)

Kancelář pro Burgundsko vznikla roku 1043, tedy nedlouho po připojení Burgundska k Říši, a její formální hlavou byl ustanoven **arcibiskup v Besançonu** jako **arcikancléř pro Burgundsko**. Tato kancelář ovšem v příštích sto letech jen živořila a hodnost arcikancléře byla také dlouhodobě neobsazena. (Když došlo po polovině 12. století k obnově burgundské kanceláře Friedrichem Barbarossou, stal se kancléřem arcibiskup ve Vienne; ve 14. století pak arcibiskup trevírský).

Kanceláře pro Itálii resp. pro Burgundsko nebyly personálně propojeny s dvorskou kaplí, proto v jejich čele logicky nestáli arcikaplani, ale arcikancléři. Vzniklá terminologická nejednotnost vedla nakonec k tomu, že v roce **1044** došlo k **personálnímu rozdělení vrchního představitele kanceláře a dvorské kaple**, přičemž mohučský arcibiskup se stal vrchním představeným kanceláře, a tedy **arcikancléřem pro Německo – archicancellarius per Germaniam**. Od této chvíle bylo vrchní vedení tří kancelářů v rukou tří arcikancléřů: **per Germaniam, per Italiam a per Burgundiam** (= též *per Galliam* či *per regnum Arelatense*).

Skutečnost, ve které kanceláři byla listina vydána a který arcikancléř byl (přímo či nepřímo) jmenován v rekogniční formuli, zpočátku vyplývala z místa původu příjemce listiny (např. pro příjemce z Itálie byla kompetentní italská kancelář a v rekogniční formuli se objevuje jméno arcikancléře pro Itálii). Během 1. poloviny 12. století došlo ovšem ke změně této praxe, a sice ve smyslu, že rozhodovalo místo pobytu panovníka (např. pro listinu vydanou v Itálii byla kompetentní italská kancelář, i když byla listina vydána pro příjemce v Německu či v Burgundsku).

Vedle formálního představeného každé kanceláře zpravidla stál ještě jeho zástupce, který se stal **faktickou hlavou kanceláře**. Ten se po počáteční kompetenční a terminologické nevyhraněnosti ve Východofranské říši označoval od roku **868** převážně jako kancléř – **cancellarius**. (Uvedeného roku se jako kancléř začal titulovat dosavadní notář kanceláře Ludvíka Němce *Hebarhardus*, který však už několik let předtím dosáhl postavení faktického šéfa kanceláře. Jeho reformu listinného písma – zavedení diplomatické minuskuly – jsme zmínili v rámci výkladu o expedovaných písemnostech.)

Po roce 868 lze již zdánlivě rekonstruovat soustavnou řadu kancléřů, na druhou stranu se však zdá, že tato hodnost v některých letech nebyla obsazena, anebo se dočasně změnila v čestný titul (pak tedy kancelář fakticky nevedl ani arcikaplan, ani kancléř, ale zřejmě některý z notářů). Z východofranských kancléřů po Hebarhardovi si uvedme alespoň jednoho: za vlády krále Arnulfa se roku 893 kancléřem stal nitranský biskup Wiching, který v minulých letech plnil roli diplomatického zástupce východofranských panovníků na Svatoplukově Velké Moravě a jako takový se zřejmě „zasloužil“ o likvidaci slovanské liturgie a vyhnání slovanských kněží po smrti arcibiskupa Metoděje.

K ustálení hodnosti kancléře jako faktického šéfa kanceláře došlo ve Východofranské říši až za vlády dynastie Otonů, kdy v letech 940–953 jako kancléř Oty I. působil jeho bratr Brun, který se roku 953 stal kolínským arcibiskupem a arcikapanem. V úřadu kancléře jej nahradil další člen vládnoucího rodu Liutolf, který pak působil v této hodnosti 14 let a důsledně rekognoskoval královské/císařské diplomy v zastoupení arcikaplana. Od této doby můžeme konstatovat definitivní ustálení kancléřského úřadu, přičemž kancléři nebyli jen faktickými šéfy kanceláře, ale také předními diplomaty a často hlavními spolutvůrci královské/císařské politiky. Z dlouhé řady jmen si uvedme alespoň Přemyslovce a pražského biskupa Jaromíra Gebharda, který se roku 1077 stal kancléřem sálského císaře Jindřicha IV.

Vznik kanceláří pro Itálii a Burgundsko vedl k tomu, že v čele těchto kanceláří vedle jejich formálního představeného – příslušného arcikancléře – stál **také samostatný kancléř**. Tak tomu bylo až do počátku 12. století, i když **v řadách italských a zejména burgundských kancléřů jsou mezery** a občas docházelo k personálnímu splynutí úřadu kancléře pro Itálii a Německo. V závěru vlády posledního sálského císaře Jindřicha V. se na několik let spojily všechny tři kanceláře, a přestože zůstali nadále zachováni tři arcikancléři pro jednotlivá království Svaté říše římské, v čele spojené kanceláře stál jen jeden dvorský kancléř, který reálně zodpovídal za vydávání veškerých císařských listin. Za slabé vlády Lothara III. ze Supplinburgu pak došlo k výjimečné situaci, že faktickou vládu ve spojené kanceláři dočasně vykonával přímo arcikancléř pro Německo – mohučský arcibiskup, kterému Lothar vděčil za svou královskou volbu. Po boku tohoto arcikancléře sice působil jeho zástupce Ekkehard, který se dokonce někdy označoval jako *cancellarius*, většinou však užíval titul *subcancellarius*, což vyjadřuje, že kancelář fakticky nevedl.

Pokud jde o nižší kancelářský personál, **notáře a písaře**, tak zde vládla naprostá terminologická rozkolísanost. Na rozdíl od papežské kanceláře byla císařská kancelář nesrovnatelně menší, což jednak odpovídá menšímu počtu expedovaných listin, jednak také rozšířenému úzu přijímeckých vyhotovení v 10.–12. století.

KANCELÁŘ OD ŠTAUFŮ AŽ DO INTERREGNA

Pokud jde o formální vedení kanceláře, tak se v této době mnoho nezměnilo. Zůstal zachován systém tří arcikancléřů, přičemž arcikancléřem pro Německo byl nadále mohučský arcibiskup, arcikancléřem pro Itálii kolínský arcibiskup a pouze v hodnosti arcikancléře **pro Burgundsko** došlo ke změně, když za Friedricha I. Barbarossy, v roce 1157, arcibiskupa v Besançonu vystřídal **viennský arcibiskup**.

Pokud jde o reálné vedení spojené kanceláře, byla po nástupu Štaufů obnovena hodnost **jediného kancléře** pro všechny tři oblasti říše (*Regnum Theutonicum*, *Regnum Italiae* a *Regnum Burgundiae*), který používal titul **dvorský kancléř** (*cancellarius aulae*, *cancellarius curiae regiae*). Mohučský arcibiskup se čas od času pokoušel získat nad obsazením hodnosti kancléře a tím i nad kanceláří reálný vliv, jak tomu bylo za vlády Lothara III., ale Štaufům se dařilo těmto snahám úspěšně čelit. Kancléř byl opět často hlavní oporou panovníka a spolutvůrcem jeho politiky. To v plné míře platí např. o kancléři Friedricha I. Barbarossy Rainaldovi z Dasselu, který se po tříletém působení v hodnosti dvorského kancléře (1156–1159) stal arcibiskupem kolínským a arcikancléřem pro Itálii, což vedlo k dočasnému naplnění hodnosti italského arcikancléře reálným obsahem: Rainald byl hlavním architektem italské a kuriální politiky Friedricha Barbarossy a předním ideologem císařova universalismu. Významnými oporami Barbarossovy vlády však byli i další kancléři Christian (1162–1165) a Philipp z Heinsbergu (1167), který se také stal kolínským arcibiskupem a arcikancléřem pro Itálii, na sklonku Barbarossovy vlády však upadl do vleklého sporu s císařem. Závažné konflikty mezi panovníky a jejich kancléři se staly běžnou praxí v době sporů o trůn mezi Filipem Švábským a Otou IV. Brunšvickým resp. mezi Otou a Friedrichem II. Sicilským (viz především sesazení dvou kancléřů

Filipem Švábským; přechod kancléře Oty IV. Konráda z Scharfenbergu do tábora Friedricha II. v roce 1212; sesazení kancléře Sifrida Řezenského Friedrichem II.).

Výrazné zapojení kancléřů do diplomacie a politiky mělo za následek, že se reálnému vedení kanceláře stále častěji věnovali spíše zástupci dvorského kancléře. Za vlády Štaufů se v této souvislosti setkáváme s hodností **protonotáře**, zatímco ve Francii nebo na Sicílii se již ve 12. století podobný úředník označuje jako vicekancléř (v říšské kanceláři došlo k uplatnění termínu vicekancléř až v pozdním středověku, poté co došlo k rozmnožení počtu protonotářů a stalo se z nich spíše kolegium předních notářů). Dále v kanceláři působili **notáři a písaři**, kdy první zřejmě převážně stylizovali listiny a psali koncepty, druzí psali převážně čistopisy listin.

Zvláštností štaufského období byla od konce 12. do poloviny 13. století (1194–1254 s přesahem až do roku 1266) existence **samostatné sicilské kanceláře**, protože Štaufové v osobě císaře Jindřicha VI. získali Sicilské království – *Regnum Siciliae*. Přestože o to Štaufové opakovaně usilovali, nestalo se Sicilské království součástí Svaté říše římské, proti čemuž se zásadně stavěli papežové, neboť Sicílie byla jedním z papežských lenních království. Jeho připojením ke Svaté říši římské by navíc došlo k sevření papežského státu říší ze severu i z jihu. Proto existovala pouze faktická personální unie Říše a Sicílie (s přestávkou za krále Filipa Švábského a jeho vzdorokrále a posléze císaře Oty IV. Brunšvického) a této skutečnosti plně odpovídala existence zcela samostatné sicilské kanceláře, stojící vedle kanceláře říšské. Tato kancelář pochopitelně navazovala na sicilské diplomatické tradice; proto mají písemnosti štaufských císařů expedované sicilskou kanceláří částečně odlišnou podobu.

Když se mladý král Friedrich II. Sicilský stal roku 1212 papežským protikandidátem císaře Oty IV. Brunšvického a nastoupil vládu v říši, odměnil jednoho ze svých spojenců – českého krále Přemysla Otakara II. – slavnými dvěma diplomaty pod zlatou bulou. Přestože je vydával z moci římského krále, měl zatím k dispozici jen svou sicilskou královskou pečeť a sicilskou kancelář; proto obě listiny nesou znaky sicilských královských písemností a proto taky tu významnější z nich v české historiografii tradičně označujeme jako Zlatá bula sicilská.

Pokud jde o přijemecká vyhotovení, tak v průběhu tohoto období klesal jejich počet: za prvních Štaufů činila ještě asi 40% listinné produkce římských císařů, po interregnu již přijemecká vyhotovení nebyla užívána.

Edice královských a císařských listin až do interregna

Nejvýznamnější ediční podniky:

Pokud pomineme různé barokní a osvícenské edice, lze za počátek moderního kritického vydávání císařských a královských listin považovat rok 1819, kdy byla **Heinrichem Friedrichem Karlem svob. páнем von Stein** založena **Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde**, jejímž úkolem bylo především vydávat ediční řadu **Monumenta Germaniae Historica (MGH)**. V této řadě měly být zpřístupněny prameny ke starším dějinám nedávno zaniklé Svaté říše římské: jednak kroniky, jednak listiny – především právě královské a císařské. Zatímco kronikám byla vyhrazena řada **MGH Scriptores**, měly císařské listiny vycházet v řadě **MGH Diplomata**. Než však mohly být listiny vydávány, bylo nutno provést rozsáhlý přípravný výzkum v archivech.

Tohoto výzkumu se rozhodl ve spolupráci s MGH ujmout Steinův přítel a spolupracovník, posléze sekretář druhého prezidenta Georga Heinricha Pertze, frankfurtský městský knihovník a archivář

Johann Friedrich Böhmer. Ten si předsevzal, že jako přípravnou práci pro zamýšlenou řadu MGH Diplomata zpracuje katalog středověkých císařských listin, přinášející nejen jejich soupis, ale také stručný obsah. S pracemi Böhmer započal roku 1829, což se ne zcela přesně považuje za rok zrodu edičního podniku **Regesta Imperii**.

První svazek Böhmer předložil již roku 1831, kdy vydal *Regesta chronologico-diplomatica regum atque imperatorum Romanorum 911–1313*; o dva roky později následovala *Regesta chronologico-diplomatica Karolorum. Die Urkunden sämtlicher Karolinger in kurzen Auszügen*. Všimněte si, že Böhmer zatím nepoužil pozdější název jeho podniku – *Regesta Imperii*. Už v úvodu první edice však napsal, že mu jde vlastně o rekonstrukci dnes nedochovaných svazků register říšské kanceláře – tzv. *Registrum Imperii*. Tato idea se mu zalíbila natolik, že třetí svazek své edice nazval *Regesta imperii inde ab anno MCCCXIII[sic!] usque ad annum MCCXLVII: Die Urkunden Kaiser Ludwigs des Bayern, König Friedrichs des Schönen und König Johannes von Böhmen* (Frankfurt 1839). Stejný název *Regesta Imperii* pak Böhmer užil i pro další svazky, v nichž se vrátil k listinám před rokem 1313 a znovu vydal nejprve období 1246–1313 (*Regesta imperii inde ab anno MCCXLVI usque ad annum MCCCXIII: Die Regesten des Kaiserreiches unter Heinrich Raspe, Wilhelm, Richard, Rudolf, Adolf, Albrecht und Heinrich VII: 1246–1313*. Stuttgart 1844), a pak dobu mladších Štaufů 1198–1246 (*Regesta imperii inde ab anno 1198 usque ad annum 1254*. Stuttgart 1849).

Böhmer svými několika svazky, z nichž teprve třetí nazval *Regesta Imperii*, položil základy tomuto edičnímu podniku, který dodnes vyprodukoval již přes 90 svazků, obsahujících na 130.000 regestů. Přestože se původně mělo jednat o přípravnou práci pro edici MGH Diplomata, stala se *Regesta Imperii* zcela samostatným a respektovaným podnikem, představujícím alternativu k diplomatářovému vydání císařských listin v rámci MGH Diplomata.

Již za svého života měl Böhmer řadu spolupracovníků především v Rakouském císařství. Prvním z nich byl v Olomouci narozený historik a archivář vídeňského Haus-, Hof- und Staatsarchivu Joseph Chmel (1798–1858), který vydal regesta listin krále Ruprechta Falckého a císaře Friedricha III. Po smrti Böhmera vydávání *Regest Imperii* zcela přešlo do Rakouska, nejprve na univerzitu v Innsbrucku, a od roku 1906 na Císařskou akademii věd do Vídně. Zde byla roku 1939 založena samostatná Komise pro nové zpracování *Regest Imperii*, která existuje dodnes jako Pracovní skupina *Regesta Imperii*. V Německu působili jen ojedinelí editoři, spolupracující s rakouským ústředím *Regest Imperii*. Od roku 1967 však existuje také Německá komise pro zpracování *Regest Imperii*, která je dnes větší než rakouská pracovní skupina a provozuje také internetový portál <http://www.regesta-imperii.de>.

Tam si můžete udělat představu o počtu dosud zpracovaných svazků i o mezerách, které je dosud potřeba zaplnit. Vedle toho, že *Regesta Imperii* dnes pracují na regestech dosud nezpracovaných panovníků, připravují se také nová zpracování svazků vydaných v 19. století. V těchto nových zpracováních také *Regesta Imperii* výrazně rozšířila svůj záběr: do roku 1300 přinášejí také narativní prameny, tedy zprávy o císařích resp. kráľích v dobových kronikách a análech. Na konci 20. století přibyla navíc zásadní inovace v podobě nové řady *Papstregesten*, o které jsme hovořili v rámci výkladu o papežské diplomacie.

Již v 19. století – i když se značným zpožděním za *Regesty Imperii* – však začala vycházet i kritická edice **MGH Diplomata**, k níž měla být *Regesta Imperii* přípravným krokem.

Druhý prezident MGH, **Georg Heinrich Pertz**, vydal listiny Merovejců (*Monumenta Germaniae Historica. Diplomatum imperii tomus I*. Hannover 1872). Pertzova edice však vyvolala ostrou kritiku rakouského profesora **Theodora von Sickela**, který byl sám pověřen vydáváním listin Konráda I. a Otonů (911–1002), na jejichž základě mimochodem zformuloval svou diplomatickou metodu (*Diplomata regum et imperatorum Germaniae. I. Conradi I., Heinrici I. et Ottonis I. Diplomata*.

Hannover 1879–1884; *Diplomata regum et imperatorum Germaniae. II/1. Ottonis II. Diplomata*. Hannover 1888; *Diplomata regum et imperatorum Germaniae. II/2. Ottonis III. Diplomata*. Hannover 1893). Přestože Monumenta Germaniae Historica zůstala na rozdíl od Regest Imperii nadále ukotvena v Německu a jméno edice zde přešlo na celou společnost, která je dodnes nejprestižnějším pracovištěm vydávajícím středověké prameny, vytvořilo se díky Sickelovi v Rakousku druhé centrum vydávání řady MGH Diplomata: na Institutu für österreichische Geschichtsforschung a na Rakouské akademii věd (na obou institucích jsou MGH Diplomata usídlena dodnes).

Dnes je v MGH podobná situace, jako v Regestech Imperii: přestože nejsou dosud zpracovány všechny svazky, pracuje se současně na novém zpracování nejstarších a problematických svazků.

Nedostatečnou Pertzovu edici merovejských listin tak nedávno nahradilo nové zpracování německých diplomatiků Theo Kölzera a Martiny Hartmann (využívajících přípravné práce Carlricharda Brühla; *MGH Diplomata regum Francorum e stirpe Merovingica* 1–2; 2001). Podobně jsou nově zpracovávána diplomata Karlovců, např. loni vyšel třísvazkový opus *MGH Diplomata Ludovici Pii*, zpracovaný týmem editorů rovněž pod vedením Theo Kölzera.

Podobně jako Regesta Imperii, i MGH provozují internetový portál <http://www.dmgh.de>, kde jsou především k dispozici dosud vydané svazky MGH ve všech řadách; je zde však k dispozici také řada dalších prací, pomůcek a databází pro studium středověkých dějin a pramenů.

Jak jsem už naznačil, existují dodnes v řadě MGH i RI mezery, které se bohužel někdy překrývají, jako např. v případě sálského císaře Jindřicha V. (1111–1125). Pro tyto úseky je dosud hlavní pomůckou práce **Karla Friedricha Stumpf-Brentano**, *Chronologisches Verzeichniss der Kaiser-Urkunden des X., XI. und XII. Jahrhunderts*, který byl publikován v rámci Stumpfova třísvazkového díla *Die Reichskanzler vornehmlich des 10., 11. und 12. Jahrhunderts*, 1–3, Innsbruck 1865–1881. Zde nalezneme evidenci císařských listin tohoto období se stručnými registry; Stumpfova čísla jsou v bádání – vzhledem k více zpracováním RI a MGH a k jejich mezerám – základním identifikátorem vrcholně středověkých císařských listin.

Konečně musím zmínit faksimilovou edici císařských listin: *Kaiserurkunden in Abbildungen. Text- und Tafelband*, hg. v. Heinrich von Sybel – Theodor von Sickel. Berlin 1880–1891.

POUŽITÁ A DALŠÍ DOPORUČENÁ LITERATURA

ERBEN, Wilhelm – SCHMITZ-KALLENBERG, Ludwig – REDLICH, Oswald: *Urkundenlehre. I. Teil. Allgemeine Einleitung zur Urkundenlehre von Oswald Redlich. Die Kaiser- und Königsurkunden des Mittelalters in Deutschland, Frankreich und Italien von Wilhelm Erben*. München – Berlin 1907.

BRESLAU, Harry: *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. 1–2. Reprint 2. vydání. Berlin 1969.

STUMPF-BRENTANO, Karl Friedrich: *Die Reichskanzler vornehmlich des 10., 11. und 12. Jahrhunderts*. 1–3. Innsbruck 1865–1881.

FLECKENSTEIN, Josef: *Die Hofkapelle der deutschen Könige. I. Teil: Grundlegung. Die karolingische Hofkapelle; II. Teil. Die Hofkapelle im Rahmen der ottonisch-salischen Reichskirche*. Stuttgart 1859–1866.

Především německá medievistika zpracovala monografie o kancelářích téměř každého raně a vrcholně středověkého římsko-německého krále/císaře. U některých panovníků, např. u Friedricha

Barbarossy nebo Friedricha II., je kanceláři věnováno hned několik knih, rozčleněných chronologicky i tematicky. Vzhledem ke spíše obecnému zaměření tohoto kurzu nemá cenu jednotlivé práce citovat – postačí odkázat na on-line bibliografii Regest Imperii a MGH.